

УДК 371.134(4)''13/16''

Борис Год, Наталія Год

м. Полтава

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ XV – XVI СТОЛІТЬ

У статті на основі аналізу історико-педагогічних творів окремих представників епох Відродження та Реформації розглядаються вимоги до моральних якостей учителя та аналізується ставлення європейського суспільства XV — XVI століть до його праці.

Ключові слова: *Відродження, виховання, гуманістична педагогіка, мораль, особистість, Реформація, вчитель, школа.*

Реформа освіти є одним із пріоритетних завдань сучасної України. На це спрямовано «Болонський процес», який нещодавно розпочався в нашій країні. Проте існує багато перешкод на шляху просування до кардинальної мети – зробити вітчизняну освіту якісною, ефективною, такою, що відповідає вимогам демократичної правової держави, готує не лише фахівців певної галузі, але й

фізично та морально здорових громадян, людей із багатим культурним і духовним внутрішнім світом.

Таке завдання неможливо виконати лише на основі впровадження комп'ютерів та інтернетзв'язку, інноваційних технологій викладання, управлінської перебудови освітянської галузі тощо. Специфіка такої тонкої справи, як навчання і виховання потребує пильної уваги до постаті вчителя, яка вже сама по собі є важливим чинником навчально-виховного процесу.

Для вирішення питання, яким повинен стати сучасний учитель і які вимоги висуває до нього суспільство на початку ХХІ століття, велике значення має соціокультурний і педагогічний досвід Західної цивілізації. У самій же цивілізаційній історії Заходу яскравим епізодом є епохи Відродження та Реформації, коли по-новому, порівняно з Середньовіччям, почали розглядатися проблеми людини та її виховання, а з огляду на це було сформовано нові вимоги до вчителя. Ідеї ренесансних гуманістів і реформаторів XV – XVI століть, практика створених ними шкіл збагатили європейську освітню традицію як тих часів, так і наступних епох.

Усі ці міркування зумовили вибір теми роботи, яка покликана в історико-педагогічному ракурсі розглянути вимоги до морального вдосконалення особистості вчителя в системі реформування освітньої діяльності на прикладі західноєвропейського досвіду Відродження і Реформації.

Для реалізації цього завдання нами використано широке коло історико-педагогічних джерел: філософські й педагогічні твори гуманістів; теоретичні роботи діячів Реформації; документи з історії середньовічних університетів Європи (статuti, постанови, хроніки тощо); матеріали з історії середньовічної школи (договори з учителями, витяги з нотаріальних документів тощо).

Тема, що нас цікавить, розглядається на тлі загальних ренесансних і реформаційних процесів XV – XVI століть, тому авторами залучено також низку праць історико-культурологічного характеру (Л. Баткін, М. Бахтін, П. Біциллі, Л. Брагіна, У.Х. Вудвард, О. Горфункель, О. Лосєв, С. Маркіш, Ф. Паульсен, Н. Рев'якіна, В. Рутенбург, С. Сказкін, М. Смирін та ін.).

Загалом ідеологи Відродження і Реформації вважали перебудову освітньої галузі одним із головних завдань. До цього їх підштовхували дві обставини: різке скорочення інтересу до

латинської освіченості та освіти взагалі, яке загострилося, і загальна стратегічна лінія боротьби за «розум і душі» людини.

Насамперед відзначимо, що тогочасна суспільно-політична думка за своєю сутністю була глибоко педагогічною. Європейські гуманісти та реформатори надавали особливого значення вихованню як цілеспрямованому процесу, у центрі якого перебували вчитель та учень. Наприклад, гуманіст Еразм Роттердамський писав, що статуї та тріумфальні арки необхідно будувати передусім тим, хто «...віддано й чесно виконував достойну працю виховання государя і шукав не приватної вигоди, а користі для держави...» [11, с. 14].

Не формальне засвоєння знань, не здобуття певних професійних навичок, а формування моральних якостей людини й громадянина – так ставили завдання перед учителями вже в XV столітті. Тому вони повинні вчитися впливати на розум, волю та емоції учнів, бути небайдужими, стати сіячами «відмінної вченості та моральності». У творах ренесансних мислителів учитель постав як добре освічена, благородна особистість, яка досконало знає науки, відзначається доброчесністю, має м'який характер і любить дітей. Саме гуманісти наполегливо радили батькам шукати таких учителів. «Адже чим чистішим і поживнішим буде молоко годувальниці, тим здоровішою, міцнішою буде дитина; так і з учителями – чим кращими будуть їхні освіченість і звичаї, тим міцнішими коріння доброчесності й ученості вони залишать своїм викладанням у дітях...», – писав М. Веджо [2, с. 211]. Такої ж думки був Е.С. Піколоміні – великий авторитет у питаннях виховання. «Дійсно необхідно, – зазначав він, – щоб життя наставника не заплямовувалося ніякими поганими вчинками, щоб звичаї були бездоганними, служили за приклад...» [10, с. 217].

Європейським гуманістам доводилося важко впроваджувати їхні вимоги до виховання людини. Тоді опонентом виступала середньовічна система шкільної освіти, яка складалася упродовж тисячоліття. У ній панували схоластика, зазубрювання, бездушне ставлення до дитини. Так, шкільними порядками обурювався М. Монтьє, а Джованні Конверсіні да Равенна – один із перших гуманістичних педагогів-практиків у творі «Рахунок життя» (1400 р.), розповів жакливу історію свого учнівства в школі Філіпіно да Луго. Він згадував, що вікно шкільної кімнати завжди

було зачинено залізними ґратами, за найменшу провину вчитель тримав у ній учнів «ую доугу зимуу ніч і часто на літньому сонці», жорстоко бив їх [7, с. 356]. «Стогнанням нещасних хлопчиків сповнені всі Середні віки. Їх били в XVI столітті так само, як і в VI; їх били однаково жорстоко в монастирських школах, у приватних навчальних закладах і в університетських колегіях...», – писав історик педагогіки М. Демков. Нерідко серед учителів були психічно хворі люди [8, с. 61].

Стає зрозумілим, чому гуманісти так наполегливо вимагали від учителя елементарної порядності, морального й фізичного здоров'я, м'якої, урівноваженої вдачі. Разом із тим вони співчували вчителям, жаліли їх, розуміли їхні проблеми.

Проте йшлося й про дещо більше. У розглядуваний період проголошувалися нові гуманістичні принципи виховання. Учителю повинен поважати дитячу особистість, бути дитині батьком, любити її. Неодноразово до цієї думки звертався Еразм Роттердамський. Він уважав, що перший крок до навчання – любов учня до вчителя, а «...із плином часу станеться так, що хлопчик, який спочатку починав любити науки через учителя, любитиме згодом учителя через науки». На його думку, навчання повинно приносити дітям радість, вестися у приємному оточенні, спокійній обстановці [12, с. 274].

Ренесансних мислителів часто звинувачують у тому, що вони лише декларували нові принципи навчання й виховання. Але серед них було чимало таких, хто намагався здійснити їх на практиці. «Будинок радості» – таку назву мала школа Вітторино Рамбальдоні да Фельтре в Мантуї, відкрита 1423 року. У її діяльності яскраво проявилися найважливіші характеристики гуманістичної педагогіки – пріоритет виховних завдань, гармонійний розвиток дитини, фізичне виховання в поєднанні з вихованням високих моральних цінностей. Сам Вітторино був противником схоластичної муштри та примусу, враховував індивідуальні особливості та нахили дітей, застосовував методи «м'якої руки». А головне – він любив своїх учнів і вони любили його. Виховувала вже сама особистість педагога, його подвижництво, відданість справі та моральна довершеність.

У пам'яті сучасників Вітторино да Фельтре залишився як «дивовижний учитель», «батько бідних студентів», «наставник мудрості», взірець чесності, доброти, людяності [3, с. 373]. Із його

школи вийшли відомі державні діячі, вищі церковні ієрархи, воєначальники, вчені.

Окрім високої освіченості й моральності, гуманізм вимагав від учителя необхідного професіоналізму в застосуванні засобів виховного впливу, знань із дитячої психології, уміння враховувати вікові та індивідуальні особливості дітей.

Гуманістів пізнього Відродження цікавили й проблеми дидактики. І Еразм Роттердамський, і Х.Л. Вівес надавали великого значення методиці викладання. На їхню думку, вона повинна відповідати дитячому вікові (у Вівеса – також змісту шкільного предмета), а вчитель зобов'язаний застосовувати її творчо.

Італійський мислитель Дж. Делла Каза також радив учителям в його практичній діяльності відштовхуватися від природних якостей дітей, бо їм притаманне прагнення до приємного, їх ображає все потворне, дратує брудне, непристойне. Він рекомендував уникати всього того, що викликає спротив почуттів і розуму [4, с. 248]. Загалом, переконаний гуманіст, позиція наставника не лише естетична, але й прагматична, доцільна, бо, дотримуючись правил «гарного тону», простіше стати бажаним у товаристві, досягти успіху в життєвих справах. Цілком у дусі ренесансної антропології Дж. Делла Каза пропонував учителям ніколи не забувати про гідність і благородство кожної людини, мати почуття міри в усьому, дотримуватися правил внутрішнього та зовнішнього етикету, говорити чітко й зрозуміло, вчасно позбавлятися мовленнєвих дефектів, не вживати вульгарних висловів, добре володіти рідною мовою, не насміхатися над вадами та помилками колег і учнів тощо [4].

Як бачимо, педагоги епохи Відродження вже багато чого знали й уміли в професійному плані. У практику їхнього викладання входив принцип природовідповідності, велися пошуки ефективної методики розвитку самостійного мислення дитини, запроваджувалася наочність, створювалися й друкувалися підручники, різноманітні посібники як для вчителів, так і для учнів. З'явився новий жанр педагогічної літератури – настанови для дітей, засновником якого був Еразм Роттердамський.

Справу гуманістів щодо морального вдосконалення особистості тогочасного вчителя дещо продовжили й по-своєму модернізували діячі реформаційного руху XVI століття. Так, німецькому реформаторові М. Лютеру довелося докласти значних

зусиль, аби переконати громадськість і бургомістрів міст у необхідності проведення шкільної реформи. У «Зверненні до бургомістрів і радників усіх міст землі німецької» (1524 рік) він енергійно протестував проти інертності громадян щодо освіти. Нова школа видавалася йому ключем для розв'язання гострих релігійних і соціальних питань. У визначенні того, чому вона повинна навчати, реформатор дещо запозичив із гуманістичної програми – антична класика як взірець для наслідування, поєднання світського й релігійного в шкільних програмах, методичне оновлення викладання тощо. Не забув сказати він і про ігри, які необхідно дозволяти дітям.

Новим був у Лютера підхід до підбору вчительських кадрів та установка на різнобічну підтримку школи міською владою. Учителя в оцінці реформатора було піднесено досить високо. Лютер покладав надії на випускників німецьких університетів – «...найвитонченіших, найосвіченіших юнаків і мужів, блискучих знавців мов і всіх мистецтв, які можуть принести нам величезну користь у навчанні молоді» [9, с. 326].

Професія вчителя видавалася Лютерові надзвичайно відповідальною. «Звідки могли би взятися юристи, проповідники, лікарі, якби не було шкільних учителів?», – запитував він [9, с. 327]. Далі мислитель зазначав, що старанного, благочестивого шкільного вчителя, який чесно навчає й виховує дітей, ніколи не можна достатньо ані оцінити, ані винагородити. «Щодо мене особисто, то якби обставини змусили залишити духовну практику, ...хотів би стати тільки шкільним учителем, бо не знаю кориснішої, високої діяльності, ніж діяльність учителя» [9, с. 328].

М. Лютера можна вважати теоретиком реформаційної освітньої теорії і практики. А його сподвижник Ф. Меланхтон був, окрім того, ще й успішним організатором шкільної та університетської справи. Навколо нього тоді згуртувалася інтелектуальна еліта Німеччини, колишні учасники гуманістичного руху, науковці й учителі. Саме тут визрів план створення «добре впорядкованої містом школи». Із кола Меланхтона, його багатьох учнів вийшли майже всі відомі шкільні вчителі й університетські професори середини й другої половини XVI століття. Він і сам уособлював образ учителя в очах німців – людина високих моральних якостей, чудовий знавець античної класики, ерудований учений, теоретик і практик освіти, автор навчальних посібників і

проектів реорганізації шкіл. Німеччина визнала його заслуги в освітянській галузі, нагородивши титулом «наставник Німеччини».

За проектом Ф. Меланхтона були створені середні навчальні заклади нового типу, які згодом стали називатися гімназіями. Деякі з них очолили ентузіасти шкільної справи, учні Меланхтона – Й. Штурм, В. Тротцендорф, М. Неандер, Й. Вольф. Одним із кращих був заклад Й. Штурма, відкритий у Страсбурзі 1538 року. Із дозволу міських властей три латинських школи злилися в одну велику, що утримувалася на кошти секуляризованого монастирського майна. Й. Штурм виявився талановитим педагогом і організатором школи. Впродовж 40 років він очолював Стразбурську гімназію, зробивши її зразковим закладом. Сотні учнів із усіх кінців Німеччини сходилися до нього на заняття. У 1578 році гімназія нараховувала біля 3000 вихованців [6, с.172]. Штурм цілковито віддавався справі відродження греко-римської освітньої традиції, традиціям Сократа і Квінтіліана. Головна увага ним приділялася не спеціалізованій, а загальній підготовці учнів (як у гуманістів), гармонійному розвитку здібностей особистості, її інтелекту, моральності та волі. Усе це вважалося на той час вищим досягненням культури.

В. Тротцендорф відкрив Гейдельберзьку гімназію, де запровадив принцип учнівського самоврядування. Наприклад, для вирішення багатьох біжучих справ школярі обирали сенат у складі 12 суддів, 2 цензорів та одного консула. Сам педагог обіймав посаду довічного диктатора. Тротцендорф приділяв увагу моральному й фізичному вихованню як учнів, так і вчителів, заохочував заняття гімнастикою. Він закликав розробляти і впроваджувати різні методики навчання, стимулював учительський колектив постійно дбати про вдосконалення педагогічної майстерності [6, с.452]. Навчальна дисципліна у школі В. Тротцендорфа підтримувалася фактично самими учнями. Водночас учителі вирізняли педагогічно обдарованих дітей, які в майбутньому могли обрати професію наставника молоді. Саме цей факт дає нам підстави стверджувати, що учительська зміна починала готуватися вже у стінах гімназії.

У XVI столітті німецька освітянська традиція, представлена багатьма яскравими іменами і талантами, виходить на перше місце в Європі. Це була заслуга протестантів, проте не відставали й католики, створивши свою оригінальну освітню систему. Так,

«Товариство Ісуса» І. Лойоли у прагненні «...удосконалювати людей у християнському вченні та житті, розповсюджувати справжню віру» взяло на озброєння педагогіку, запозичивши, як і протестанти, деякі постулати гуманізму [8, с. 165]. Спільні для тієї епохи ідеї вони узагальнили в *Ratio Studiorum* – навчальному плані, який було втілено в діяльності багатьох навчальних закладів у всьому світі. Єзуїтські колегіуми (колегії) стали місцем не тільки навчання, але й виховання дітей. У них була відсутня палична дисципліна, уроки чергувалися з активним відпочинком, упроваджувалося моральне й фізичне виховання, підтримувалося заняття спортом, працював самодіяльний театр, а навчальний процес учителі намагалися зробити «легким і приємним».

Особливі уваги католики надавали формуванню нового образу вчителя і підвищенню його професійного статусу. Це була вже не та «людина з різкою», що в середньовічній школі слугувала страховиськом для дітей. Відтепер статус учителя ґрунтувався на авторитеті. Розмірковуючи про авторитет освітянина, єзуїтський письменник Жувансі вказував на три засоби його отримання, три риси вчителя нової формації: повага з боку учнів, любов до нього, відчуття вчительської сили (він називає це страхом). Повага, на його думку, завойовується професійністю та ерудицією, рівнем підготовленості до викладання, серйозним ставленням до справи, бо лише тоді самі учні зможуть дійти до висновку про те, що вчителя «варто слухати». Любов, на думку Жувансі, досягається зацікавленістю в успіхах дітей, справедливістю в оцінках, «скупістю на покарання», «не уїдливістю». Так само наставник заслуговує любов із боку учнів і тоді, коли піклуватиметься про їхнє здоров'я, репутацію, освіченість, честь і навіть матеріальні інтереси. Він повинен допомагати слабким, відвідувати хворих, виявляти ніжність і батьківську турботу» [5, с. 172-173].

Окрім цього, єзуїти робили ставку на створення педагогічного колективу, єдині для всіх дидактичні правила та спільні підходи до навчання й виховання. Вони достатньо глибоко розуміли необхідність, окрім загальної, наукової, також фахової, дидактичної підготовки. Єзуїтами були створені спеціальні навчальні заклади, де вивчалася методика ведення уроку, освоювалися засоби впливу на аудиторію. Майбутні вчителі по черзі читали лекції (вони називалися прелекції), диктували,

виправляли чужі помилки, коректно обговорювали проведені уроки.

«Товариство Ісуса» уважно стежило за зовнішнім виглядом і поведінкою наставників. Великого значення його члени надавали вмінню педагога встановити особисті, неформальні стосунки з учнями, закликали постійно здобувати їхню довіру й приязнь. Стиль спілкування, на їхню думку, мав бути доброзичливим, високоморальним, без зайвої фамільярності, урівноваженим і тактовним. Уважалося, що похмурому, меланхолійному викладачеві не місце у шкільній аудиторії.

Отже, за часів Реформації відбулися значні зміни в уявленні про вчителя, про його завдання й методи роботи. Змінився статус наставника, а місце і роль учительської праці в суспільному житті тепер оцінювалися по-новому. З'явилася певна частина інтелігенції, орієнтована на роботу в школі. Незважаючи на всі труднощі й катаклізми перехідного часу, учительство міцно утримувало завойовані позиції.

Підсумовуючи сказане, відзначимо масштабність змін у шкільній освіті, які започаткували гуманісти, протестанти і католики. Так, гуманісти створили передумови для таких змін, а реформатори доклали необхідних зусиль для втілення в життя деяких засадничих положень ренесансної педагогіки. Шкільному вчителю в освітніх реформах відводилося важливе місце. Зростали вимоги до його професійної підготовки та моральних якостей. Він мусив бути не лише викладачем певного матеріалу, а й наставником молоді, вихователем у душі високих критеріїв моральності, однак моральності прагматичної, такої, що відповідала новим соціокультурним умовам.

Список використаної літератури

1. Вивес Х.Л. О причинах упадка искусств / Хуан Луис Вивес // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 88-92.
2. Веджо М. О воспитании детей и об их достойных нравах / Маттео Веджо // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 199-213.
3. Воспоминания учеников и современников о Витторино да Фельтре // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 366-378.

4. Делла Каза Дж. Галатео, или Об обычаях / Джованни Делла Каза // Сочинения великих итальянцев XVI века. – СПб. : Алетейя, 2002. – С. 248-288.
5. Жуванси. Об авторитете учителя / Жуванси // Хрестоматия по истории педагогики. – Т.1: Античный мир. Средние века. Начало Нового времени. – М. : Гос. учебно-пед. изд-во, 1935. – С.171-173.
6. История образования и педагогической мысли в эпоху Древности, Средневековья и Возрождения: [учеб. пособ.; под ред. Т.Н. Матулис]. – М. : Изд-во РУДН, 2004. – 593 с.
7. Конверсини да Равенна Дж. Счет жизни / Джованни Конверсини да Равенна // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 352-356.
8. Краткая история педагогики: [сост. М.М. Демков]. – М. : Типография И.Д. Сытина, 1912. – 196 с.
9. Лютер М. К бургомистрам и советникам всех городов земли немецкой / Миртин Лютер // Хрестоматия по истории педагогики: [в 3 т. – Т.1: Античность. Средневековье; под. ред. А.И. Свистунова]. – М. : Техносфера, 2006. – С. 325-335.
10. Пикколомини Э.С. О воспитании детей / Энео Сильвио Пикколомини // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 215-223.
11. Эразм Роттердамский. Воспитание христианского государя / Эразм Роттердамский. – М. : Мысль, 2001. – 365 с.
12. Эразм Роттердамский. О воспитании детей / Эразм Роттердамский // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 246-296.

Борис Год, Наталия Год

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ В ЕВРОПЕЙСКОЙ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ XV – XVI ВЕКОВ

В статье на основе анализа историко-педагогических произведений отдельных представителей эпох Возрождения и Реформации рассматриваются требования к моральным качествам учителя и анализируется отношение европейского сообщества XV – XVI веков к его труду.

Ключевые слова: Возрождение, воспитание, гуманистическая педагогика, мораль, личность, Реформация, учитель, школа.

Borys God, Nataliya God

THE PROBLEM OF THE TEACHER'S MORALITY IN THE EUROPEAN SOCIAL AND POLITICAL THOUGHT OF THE 15-16TH CENTURIES

Based on an analysis of historical and pedagogical works of certain representatives of Renaissance and Reformation, requirements to the teacher's moral qualities are considered and the attitude of European society in the 15-16th centuries to his work is analyzed. Thus, in the 15th century teacher appeared as an educated and noble person who perfectly knew science; was notable for virtue; had mild and balanced

character; loved children (M. Vedzho, S. Pikolomini, J. Konversini da Ravenna). Renaissance philosophers embodied new principles of training and education in practice ("House of Joy" Vittorino Rambaldoni da Feltre at Mantua, 1423).

Erasmus and H.L. Vives emphasized the methods of teaching in order that study brought joy to children. J. Della Casa recommended to follow the rules of the internal and external etiquette; not to forget about every person's dignity; to have a sense of measure, to be proficient in native language etc. Luther introduced a new approach to the selection of teaching staff and support of school by local authorities. F. Melancthon embodied the teacher's perfect image – a person of high moral qualities, an expert on ancient classics, an erudite scientist, and author of textbooks. He opened secondary schools of a new type, which later were called the gymnasium. His students revived the Greco-Roman educational tradition (J. Sturm), introduced the principle of student self-management, and encouraged teachers to improve their pedagogical skills (V. Trottsendorf). Representative of the "Society of Jesus" I. Loyola stressed on forming of the new teacher's image by improving his professional status, on his appearance and behavior, style of communication and the ability to establish personal relationships with students. Thus, Zhuvansi pointed out three teacher's features: respect from students, love to him, and sense of teaching force. The Jesuits established special schools for teacher training.

In summary, we note the magnitude of changes in school education, which humanists, Protestants and Catholics initiated. Humanists created the preconditions for these changes, and the reformers put the necessary efforts to implement some fundamental principles of Renaissance pedagogy. School teacher had an important role in educational reforms. Requirements for his training and moral qualities increased. He had to be not only a teacher but also a youth mentor; educator with high standards of morality, but morality pragmatic that met new social and cultural conditions.

Key words: Renaissance, education, humanistic pedagogy, moral, personality, Reformation, teacher, school.

Одержано 03.12.2011 р.